

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ 1689 Թ. ԼԵՀԵՐԵՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԸ ԵՎ ՆՐԱ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ

1962 թ. սկզբներին Լվով քաղաքի պատմության թանգարանում իմ ուշադրությունը գրավեց մագաղաթե մեծ թերթի վրա 17-րդ դարում գրված լեհերեն մի հրովարտակ, որը շնորհվել է Տիսմենիցա ավանի հայերին: Լեհաստանի թագավորներից ու իշխաններից լեհահայերի ստացած հրովարտակներից պահպանվել է մի քանի հատ, որոնք գտնվում են Լեհաստանի եւ Ուկրաինայի արխիվներում ու թանգարաններում: Մեզ մոտ չկա եւ ոչ մի օրինակ, ուստի այդ հրովարտակը Մատենադարանին հանձնելու խնդրանքով դիմեցի թանգարանի տնօրինությանը, ապա Լվովի քաղխորհրդի մշակույթի բաժնին, ավելի ուշ հարկադրված եղա մեկնել Կիև եւ դիմել Ուկրաինայի մշակույթի մինիստրությանը: 1962 թ. փետրվարի 27-ին մինիստրությունը որոշում կայացրեց այդ արժեքավոր վավերագիրը, որպես նվեր, հանձնելու Մատենադարանին: Տրվեց հրաման (N 15), որի համաձայն մի քանի օր անց (մարտի 2-ին) հրովարտակը դուրս գրվեց թանգարանի գույքամատյանից եւ համապատասխան գրավոր փաստաթուղթ ու ստացական կազմելուց հետո հանձնվեց ինձ: Հրովարտակը բերեցի Երեւան, եւ արդեն 43 տարի է փակցված է մեր ցուցասրահի պահարաններից մեկում՝ մշտապես գրավելով այցելուների ուշադրությունը: Անհրաժեշտ եմ գտնում նշել, որ այդ գործում ինձ շափազանց օգտակար եղավ թանգարանի գիտական աշխատակիցներից Նադեժդա Կորնեեւնա Կրիվոնոսը, որը հետագայում թեկնածուական դիսերտացիա պաշտպանեց Երեւանում նյութ ունենալով Լվովահայերի մշակութային կյանքի պատմության հարցերը:

Տիսմենիցա քաղաքատիպ ավանը, որը հայկական աղբյուրներում անվանվում է Դիսմինից, Դիսմենից, Թիսմանից եւ Թիշմինից ձեւերով, գտնվում է Լվովից հարավ, Իվանո-Ֆրանկովսկ (նախկին՝ Ստանիսլավ) քաղաքից 13 կմ հեռավորության վրա: 1957 թ. ամռանը Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի հանձնարարությամբ, հայերեն ձեռագրեր

որոնելու նպատակով Արեւմտյան Ուկրաինայի նախկին հայաշատ վայրերը շրջելիս պատմաբան Վազգեն Ոսկանյանի հետ եղանք նաեւ այդ ավանում եւ պարզեցինք, որ վերջին պատերազմից հետո այնտեղ մնացած փոքրաթիվ հայերը, որպէս Լեհաստանի քաղաքացիներ, գաղթել էին Լեհաստան: Մնացել էր միայն ուկրաինացու հետ ամուսնացած շուրջ 40-ամյա մի հայ կին, որը խոսում էր գուցուլական մի խրթին բարբառով, այնպէս, որ նրան չէր հասկանում մեզ ուղեկցող ուկրաինացի պատմաբան Վլադիմիր Գրորովեցկին: Հարկադրված նրա հետ խոսում էինք երկու թարգմանչի օգնութեամբ: Այդ կինը ավանի կետրոնում մեզ ցույց տվեց փլատակների մի հսկա կույտ՝ այն ամենն, ինչ մնացել էր 18-րդ դարում կառուցված եւ մեր այցելութունից ընդամենը մի քանի տարի առաջ քանդված հայկական Ս. Աստվածածին (կամ Ս. Գայեթանոս) եկեղեցուց:

Ոչինչ հայտնի չէր հայ գաղութի վարչական մարմնի եւ եկեղեցու արխիվի մասին: Եվ դա բնական էր: Գալիցիայի եւ Պոկուտյեի տարածքներում տեղի էին ունեցել Առաջին եւ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմների մի շարք ավերիչ ռազմական գործողութիւններ, որոնց ժամանակ ոչնչացել էին նյութական ու գրավոր մշակութի բազմաթիվ հուշարձաններ: Մինչ այդ տեղի էր ունեցել սպիտակ շարժն իր բոլոր հետեւանքներով:

1820 թ. Լեհաստանի հայաբնակ վայրերն այցելելիս նշանավոր գիտնական Մինաս Բժշկյանը եղել էր նաեւ Տիսմենիցայում եւ Ս. Աստվածածին եկեղեցում տեսել մի Հայսմավուրք, որի հիշատակարանից մի քաղվածք զետեղել է իր գրքում¹: Նա գրում է նաեւ եկեղեցում պահված մկրտատետրի ծննդոց մատյանի մասին, որից 1713 թ. կատարված մի գրանցում հրատարակել է իր ուղեգրութեան մեջ²: Լեհաստանի եւ Ռումինիայի հայաշատ վայրերից նրա տարած ձեռագրերի ցուցակից, որն այժմ պահվում է Վրաստանի Գիտութիւնների ակադեմիայի Կ. Ս. Կեկելիձեի անվան ձեռագրերի ինստիտուտում (հայերեն ձեռագրերի ֆոնդ նո. 28դ), երեւում է, որ Տիսմենիցայում նա նվեր է ստացել մի ձեռագիր՝ «Պատմութիւն կամ վարք սիրոյն Ներսէսի մեծի, ծայրաքաղ արարեալ ի Մեսրոպայ Հարցողմանցոյ ի գաւառէն Վայոցձորոյ» ձեռագիրը: Այլ հետաքրքիր բան Բժշկյանը չի նկատել, ուստի իր այդ ցուցակում, որը նկարագրված է Մատենադարանի հանգուցյալ աշխատակից Սամսոն Լալաֆարյանի կողմից, կատարել է հետեւյալ նշումը. «Ի

¹ Ճանապարհորդություն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս բնակեալս ի հայկազանց սերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին, շարադրեալ հանդերձ զանազան բանասիրական տեղեկութեամբ տն. Հ. Մինասայ Բժշկեանց վարդապետի ի Մխիթարեան ուխտէ առաջանորդի ի Տարիա, ի Վենետիկ, 1830, էջ 124:

² Նույն տեղում:

Դիամինից – չիք ինչ պիտանի»:

Բայց, ըստ երեւույթին, Մ. Բժշկյանը չի տեսել այնտեղ պահվող մյուս գրչագրերը (կամ ցույց չեն տվել նրան): Հայտնի է, որ դրանից տարիներ անց Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունը Տիամենիցայից ստացել է բավական թվով ձեռագրեր: Հակովբոս Տաշյանի ձեռագրացուցակում տպված են այդ կապակցությունը ձեռագրերի վրա թողնված գրությունները. «Առաքեաց Վ. Հ. Բարթուղիմէոս ի Դիամինիցէ, յամին 1895»: Այս մակագրությունն են կրում միաբանության մատենադարանում պահվող տասնհինգ ձեռագրեր, որոնց թվում 1603 թ. կվովում գրված մի Հայսմավուրք, 1682 թ. Սեմիքլեուշում (Հունգարիա) գրված մի Սաղմոսարան, 18-րդ դարում գրված մի «Այբբենարան», 16-17-րդ դդ. կազմված ամուսնական պայմանագրերի պատճեններ, քարոզգրքեր, աստվածաբանություն եւ այլն: Դրանց մեծ մասը հայատառ-ղփշաղերեն է, իսկ մի ձեռագիր էլ՝ հայատառ-լեհերեն, Ռումինիայի Գեոլա քաղաքում պահվող «Տօնացոյց եւ աւետարանացոյց»-ի մեջ գրված է «Գրեցաւ եւ օրինակեցաւ այս Տօնացոյցս ի Լէհաց երկիրն, ի քաղաքն Դիամենից, ամի Տեառն 1751 փետրուարի 21, աշխատանօք եւ գրովք իմոյ ձեռամբ Տիրացու նիկողայոսի որդւոյ Բասադասի, ի վայելումն Հայոց քահանայից....»³:

Բացի սրանից, տեղեկություն կա այն մասին, որ լեհահայ հայտնի ժամանակագիր, քերական եւ փիլիսոփա Ստեփանոս Ռոշքան Տիամենիցայում գաղութի մեռելոց մատյանի մեջ գրել է Գրիգոր Ամիրյանի կենսագրությունը, որը մեզ չի հասել⁴: Այնպես որ Տիամենիցայում եւս ձեռագրեր են ստեղծվել, եւ այդ բնակավայրը պետք է տեղ գտնի հայ գրչության արժեքավոր քարտեզի վրա, որը կազմել է վաստակաշատ պատմաբան (այժմ հանգուցյալ) Արտաշես Մաթեոսյանը, եւ որը կախված է Մատենադարանի ցուցասրահի մուտքի մոտ:

Ի տարբերություն լեհահայ այլ կենտրոնների, երկար ժամանակ Տիամենիցայում հայերենը եղել է թե՛ խոսակցական, եւ թե՛ գրական լեզու:

³ Ցուցակ Հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, կազմեց՝ Հ. Յակոբոս վ. Տաշեան, Վիեննա, 1895 (ձեռ. նո. նո. 69, 457, 441, 444, 445, 446, 447, 452, 479, 480, 481, 484, 488, 511, 536):

⁴ Լեհահայ պատմաբան Սաղոկ Բորնշի «Լեհաստանի նշանավոր հայերի կյանքը» (S. Baronz, Żywoty sławnych Ormian w Polsce, Lwow, 1856) մեծաթեմ գրում տեղեկություններ կան Գրիգոր Ամիրյանի վերաբերյալ, որը զգալի դեր է խաղացել Տիամենիցայի հայերի կյանքում: Գրիգոր Ազարիայի Ամիրյանը (1682-1727) հողատեր ունեւոր ընտանիքից էր, նա հոգեւոր մկրտությունը ստացել է Հռոմում: Վերադառնալուց հետո արեւախկուպոս Վարդան Հունանյանի նշանակումով եկեղեցական պաշտոն է ստացել հայկական մեկ այլ գաղութում՝ Հորոդենկայում: 1715 թ. նա նշանակվում է Տիամենիցայի հայերի պրորոշ (ժողովրդապետ), այսինքն՝ ծխական ֆահանա: Փայտաշեն խարխուլ վիճակում գտնվող եկեղեցու փոխարեն նա կառուցում է նոր եկեղեցի, որին կից՝ հոգեւորականների համար հատուկ բնակարան:

Ուկրաինայի պետական պատմական արխիվի՝ Լվովում գտնվող բաժանմունքում մեզ հաջողվեց գտնել մի ուշագրավ մատյան, որը պահվում է «Վիրմենսկա մետրոպոլիչնա կոնսիստորիա» մակագրությունը կրող թղթապանակի մեջ: Այնտեղ գրի են առնված Տիամենիցայի հայերի «Անարատ հղության Ս. Մարիա տիրուհու» եղբայրության 1732 թ. մինչև 1791 թ. արձանագրությունները, որոնք գրանցված են տեղի առօրյա խոսակցական հայերենով:

Ե՛րբ են հայերը հաստատվել Տիամենիցայում, եւ ի՞նչ նշանակություն է ունեցել նրանց կյանքում 1689 թ. հրովարտակը:

Տիամենիցան Մերձկարպատների ամենանշանավոր առեւտրա-արհեստավորական կենտրոններից էր: Առաջին անգամ գրավոր սկզբնաղբյուրներում հիշատակվում է 1145 թ.: Դարեր շարունակ ավանը եղել է լեհ մագնատներ Պոտոցկիների ժառանգական սեփականությունը: Տիամենիցան շատ հարմար վայրում էր, շորս կողմը մշակովի հողեր էին, անտառներ, նաեւ մոտով հոսում էին ձկնառատ երկու գետեր, իսկ ամենակարեւորը՝ ավանը, գտնվում էր Լվովից Մոլդավիա տանող առեւտրական ճանապարհի վրա: 1448 թ. Տիամենիցան ստացել էր մագդեբուրգյան իրավունք: Այնտեղ անց էին կացվում մեծ տոնավաճառներ, որոնց մասնակցում էին նաեւ հայ առեւտրականները, որոնք 16-րդ դ. 40-ական թթ. այնտեղ ունեին ապրանքների պահեստներ: Հայկական մշտական գաղութի հիմքը դրվել է 1679 թ. թուրքական մեծ արշավանքից հետո, երբ Կամենեց-Պոդոլսկից այնտեղ գաղթեց 42 հայ ընտանիք:

Լեհական իշխանավորները բարյացակամ վերաբերմունք ունեին հայ գաղթականների նկատմամբ, քանի որ նրանք զարկ էին տալիս արհեստներին ու առեւտրին, նպաստում այդ վայրերի տնտեսական զարգացմանը, իսկ վտանգի դեպքում մասնակցում երկրի պաշտպանությանը: Լեհ մագնատներն ամեն ձեւով աշխատում էին նպաստել հայերի ներգաղթին: Տիամենիցայի տերը՝ Դոմինիկ Պոտոցկին, եկվոր հայերի համար ապրելու պայմաններ է ստեղծում, իր միջոցներով կառուցում է հայկական եկեղեցի: 1684 թ. նա իր ծախսով քահանա է նշանակում Հակոբ Վարդերեսովիչին՝ իր վրա վերցնելով նրա ոռճիկը վճարելու պարտականությունը:

Ինչպես այլ վայրերում, այնպես էլ Տիամենիցայում հայերը ձգտում էին արտոնագիր ստանալ քաղաքի տիրոջից, որով վավերացվելու եւ հաստատվելու էին նրանց իրավունքները, եւ հստակ էին լինելու հարաբերությունները քաղաքի տիրոջ հետ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել այլեւայլ վայրերում ու տարրեր ժամանակներում հայերին տրված արտոնագրերի խիստ նմանությունը

միմյանց հետ: Օրինակ՝ Յուզեֆ Լյուբամիրսկու կողմից Յազլովեցի հայերին՝ 1751 թ. մարտի 19-ին տված հրովարտակը նույն բովանդակությունն ունի, ինչ Կիևի վոյեվոդ Ստանիսլավ Ջալեսիուշ Պոտոցկու կողմից 1743 թ. Մոգիլյով-Պոդոլսկի հայ համայնքին տված հրամանագիրը: Համեմատությունից երևում է, որ Ռաշկովի հայկական գաղութին 1751 թ. տրված հրամանագիրը համարյա բառացիորեն արտագրված է Ջոլոչեի հայերին 1688 թ. հոկտեմբերի 29-ին Յան Սորեսկի թագավորի տված հրովարտակից, որը հաստատել է նրա որդի Յակով Սորեսկին 1697 թ. մարտի 23-ին: Սովորաբար հայերը ձեռք էին բերում արդեն շնորհված հրովարտակները, հարմարեցնում իրենց պայմաններին եւ հաստատության համար ներկայացնում իշխանություններին:

Պետք է կարծել, որ այս ձևով էլ հրապարակ է եկել խնդրո առարկա հրովարտակը: Դա տվել է արքունի գանձապահ եւ Խմելնիցկու ստարոստայի տիկին Կոնստանցա Պոտոցկայան՝ Տիամենիցայի տիրուհին, թվականն է 1689-ը: Հետեւելով Դ. Պոտոցկուն՝ Կ. Պոտոցկայան իր վրա է վերցնում հայոց եկեղեցու քայոնձի (քահանայի) ծախսը՝ նշանակելով նրան 60 զլոտի տարեկան ռոճիկ: Նա հայերին ազատում է քաղաքի տիրոջը տրվող բոլոր հարկերից՝ տասանորդից, ոչխարի, մեղվի եւ այլ տուրքերից: Հայերը վճարելու էին միայն պետական՝ Ռեչ-Պոսպոլիտային տրվող հարկը: Նրանց թույլ է տրվում ազատորեն առևտուր անել, գնել այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր ապրուստի եւ հարստանալու համար: Նա հայերին արտոնում է վաճառել բոլոր տեսակի ալկոհոլային խմիչքներ՝ պայմանով, որ նրանք քաղաքի տիրոջը դրա դիմաց վճարեն հասանելիք տուրքը: Հայերին նա տալիս է դատական ինքնավարության արտոնություն, այնպիսին, ինչպիսին նրանք ունեին լեհական տիրապետության տակ գտնվող մյուս բնակավայրերում: Դատական ինքնավարությունն ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ քրեական գործերի, հանձնվում էր վոյթին եւ հայերի միջից ընտրված ներկայացուցիչներին: Ընտրությունը լինելու էր ազատ եւ համաձայն այն օրենքների, որոնք կիրառվում էին ողջ երկրում: Դատարանի որոշումներից դժգոհ անձինք վերադատության գանգատով կարող էին դիմել իրեն՝ կալվածատիրուհուն: Կ. Պոտոցկայան հայերին է հանձնում այնտեղի հողերը, ուր նախկինում գտնվել է Պշենիչնիկովյան լճակը՝ ազատելով այդ հողերը բոլոր կարգի տուրքերից: Հրովարտակի ներքեի մասում եւ լուսանցքում եղած գրություններից երևում է, որ այն 18-րդ դ. մի քանի անգամ հաստատվել է Պոտոցկիների կողմից:

Ինչպես տեսնում ենք, Տիամենիցայի հայերին տրված են ճիշտ այնպիսի իրավունքներ, ինչպիսին նրանց հայրենակիցներն ունեին կվովում, Կամենիցում, Յազլովեցում ու այլ վայրերում: Չափազանց կարեւոր էր, անշուշտ, դատական ինքնավարության արտոնությունը, որը հայերին դնում էր արտոնյալ

վիճակում: Տեղական դատարաններն իրավունք չունեին դատելու հայերին նույնիսկ այն դեպքում, երբ նրանք մեղանշում էին օրենքի դեմ օտարների հետ ունեցած գործերում:

Ռեչ Պոսպոլիտայի սահմաններում դատական ինքնավարությամբ օժտված բոլոր համայնքներում կիրառության մեջ էր Մխիթար Գոշի Կանոնագրքի հիման վրա կազմված Լեհահայոց դատաստանագիրքը, որը 1519 թ. հաստատել էր Զիգմունդ 1-ին Լեհական թագավորը:

Քաղաքային ինքնավարությունը նորություն չէր հայ բնակչության համար: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ դեռևս 11-13-րդ դդ. Հայաստանի մի շարք քաղաքներում կային ավագների խորհուրդներ, «զլխավորք քաղաքին», որոնց զլուխ էին անցած քաղաքապետ կամ ամիրա-քաղաքին կոչվածները, որոնք քաղաքային ինքնավարության մարմիններն էին: Այդպիսի խորհուրդներ կային Անիում, Դվինում, Խարբերդում, Նախճավանում, Արծնում եւ Կարսում: Ավագների խորհուրդը «լուծում էր քաղաքի կյանքին վերաբերող առավել կարևոր հարցերը, այն է՝ ո՞ւմ իշխանությունը պետք է ենթարկվեր քաղաքը, ի՞նչ չափով հարկեր պետք է վճարեին քաղաքի բնակիչները եւ նրատարբեր դասերը»: Այս ժամանակ էլ ահա, որպես հետեւանք քաղաքային ինքնավարության զարգացման, առաջանում են քաղաքային դատարանները⁵:

Միջնադարյան Հայաստանի քաղաքներում առաջացած ինքնավարությունը դեռևս բարձր զարգացման չհասած, ծանր հարվածներ ստացավ եւ խափանվեց մոնղոլական տիրապետության ժամանակ: Այդ զարգացումը, կարելի է ասել, ինչ-որ չափով շարունակվեց գաղթաշխարհի կենտրոններում: Սելջուկ-թուրքերի եւ ապա մոնղոլների հարձակման պատճառով հեռանալով հայրենիքից եւ հաստատվելով այլ երկրներում, հայ գաղթականները շարունակում էին ապրել նախկինի պես եւ գործնական կյանքում կիրառում հայրենիքից բերած եւ այդ վայրերում բազմացվող դատաստանագրքերը: Կյանքի նոր պայմանները ստիպում էին գաղթականներին փոփոխություններ մտցնել իրենց օրենքներում: Մոռացվում էր լեզուն, բայց չէին մոռացվում օրենքները, թարգմանվում էին հայերին հասկանալի լեզուներով, իսկ օտար տիրակալները, հարգելով հայերի իրավունքը, թույլ էին տալիս ղեկավարվել իրենց ազգային դատաստանագրքով: Փոխվում էին նաեւ տերմինները:

Խոսելով Տիամենիցայի հարեւան Ստանիսլավ քաղաքի հայերի ինքնավարության մասին, լեհ ուսումնասիրող Չեսլավ Խովանեցը գրում է. «Որոշակի արտաքին այնպիսի ձեւեր, ինչպես վոյթը, լավնիկները, խորհուրդը,

⁵ Խաչիկյան Լ. Ս., 1280 թվականի երգնկայում կազմակերպված «եղբայրությունը», ՀՍՄՀ ԳԱ «Տեղեկագիր» (հաս. գիտ.), 1954, N 6, էջ 78-80:

ավագները՝ հայերը վերցրել են մագդեբուրգյան իրավունքից: Սակայն դա ոչ թե ստանիսլավյան նորամուծություն էր, այլ հայոց իրավունքի տարրերի դարավոր հասարակական կյանքի արտահայտություն՝ մագդեբուրգյան քաղաքային հիմնարկությունների ֆոնի վրա, հիմնարկություններ, որոնց գոյության պայմաններում էլ ձևավորվեցին հայկական կազմակերպության հատուկ ձևերը, որոնք արտաքուստ հիշեցնում էին մագդեբուրգյան, բայց ներքուստ՝ իր ամբողջ ոգով հասկացողություններով եւ կոչմամբ համապատասխանում էին հայոց իրավունքին»:

Հայերին ընդունելով իրենց քաղաքի բնակիչների շարքը, հնարավորություն տալով նրանց ազատորեն զբաղվել եկամտաբեր գործերով՝ Պոտոցկիները լրջորեն մտածում էին քաղաքի տնտեսության առաջընթացի մասին, եւ նրանք շսխալվեցին: Հայ արհեստավորները լեհաստանում հռչակված էին որպես կաշվի մշակման լավագույն վարպետներ: Նրանք մշակում եւ շուկա էին հանում մեծ քանակությամբ տարբեր տեսակի ու գույնի բարձրորակ կաշվեղեն: Լեհ հեղինակների վկայությամբ, Տիսմենիցայում հաստատված կաշեգործներն իրենց մասնագիտությունը սովորեցնում էին նաեւ լեհերին եւ ուկրաինացիներին: Շատ շանցած այդ ավանը դառնում է կաշվի մշակման խոշոր կենտրոն՝ մեծ եկամուտներ բերելով նաեւ Պոտոցկիներին:

Հրովարտակի ուժով ձեռք բերելով ազատորեն առևտուր անելու իրավունք, Տիսմենիցայի հայերն ակտիվորեն մասնակցում էին տարանցիկ առևտրին, առևտրական հեռավոր ուղևորություններ կատարում հատկապես դեպի Արեւելքի երկրները եւ եռանդուն կերպով մասնակցում տոնավաճառներին: Նաեւ նրանց գործունեության հետեւանքով էր, որ այդ բնակավայրը հռչակվեց որպես առևտրի նշանավոր կենտրոն: Այդ ավանի կարեւոր դերը առևտրական գործարքների մեջ երևում է նաեւ այն ժամանակ տարածված խոսքից՝ «գները թելադրում է Տիսմենիցան»:

Հայկական ինքնավարության առկայությունը Տիսմենիցայում նպաստում էր այն բանին, որ այլեւ վայրերից մեծ թվով հայ վաճառականներ գալիս էին մասնակցելու տոնավաճառներին: Հետաքրքրական է, որ լեհահայ դատարանների իրավասության մեջ էր մտնում նաեւ այլ վայրերից եկած հայերի գործերի քննության իրավունքը: «Այդ ազգի եկվորների միջեւ եղած գործերը, - ասվում է Յան Սորեսկու 1680 թ. հոկտ. 29-ի հրովարտակում, - որ քննվում են տոնավաճառների ժամանակ պետք է լինին նույն ազգի (հայերի) վոյթի իրավասության տակ»: Միաժամանակ բացատրվում է այդօրինակ արտոնություն տալու նպատակը. «Դա արվելու է այն բանի համար, որպեսզի եկվոր վաճառականները որեւէ դատավորի կողմից անիրավության շենթարկվեն եւ

դրանից հետո շտորշեն այստեղի տոնավաճառներից»:

Ստացած իրավունքների շնորհիվ գաղութն ամրապնդվում է նյութապես: 18-րդ դ. եկեղեցու բոլոր ծախսերը կատարում էր համայնքը: Այդ եկեղեցին, նախկին փայտաշենի փոխարեն, նրանք կառուցել էին 1719 թ.:

Նրանց նյութական մեծ հնարավորությունների մասին է վկայում 18-րդ դ. միմյանց ետեւից ստեղծված հոգեւոր եղբայրութիւնները, որոնցից մեկը կտրիճվորաց, այսինքն՝ երիտասարդական կազմակերպութիւնն էր:

1739 թ. գաղութի կյանքում տեղի է ունեցել աննախընթաց իրադարձութիւն՝ բացվել է հայկական դպրոց, որը գործել է երկար ժամանակ: 1895 թ. Վիեննա ուղարկված ձեռագրերի մեջ եղել է նաեւ մի «Այբբենարան», որը պատկանելիս է եղել «Գրիգորի Մոշորոյ վարժապետին Հայոց ի Թիսմինից, յամի 1879»: Ոչինչ հայտնի չէ այդ դպրոցի, այնտեղ դասավանդված առարկաների եւ ուսման դրվածքի մասին: Պետք է կարծել, որ Ս. Ռոշքան, որը հեղինակ է բառարանների եւ լեհահայոց համար կազմել է հայոց լեզվի քերականութեան ձեռնարկ, անպայման ինչ որ ձեւով մասնակցութիւն ունեցել է նրա ստեղծման գործում:

Տիսմենիցայի հայերի համար բացասական ազդեցութիւն են ունեցել համաճարակները, որոնք պարբերաբար մոլեգնում էին Լեհաստանում, մեծ թվով զոհեր խլելով բնակչութիւնից:

Հաճախակի փոփոխվող քաղաքական կացութեան, պատերազմների ու արշավանքների եւ ի վերջո՝ Լեհաստանի մասնատման պայմաններում ծանր վիճակում էր հայտնվում տնտեսութիւնը, առեւտրական սահմանափակումները հետեւում էին միմյանց, դժվարանում, երբեմն էլ համարյա անկարելի էին դառնում առեւտրական ուղեւորութիւնները, բարձրանում էին մաքսային մասհանումները, խափանվում էին տոնավաճառները: Այդ ամենը չէին կարող բացասական ազդեցութիւն չունենալ ազգային փոքր համայնքի վրա, որի կազմը հետզհետե նոսրանում էր: